 <https://doi.org/10.30563/turkla.d.1096794>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date : 01.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted date : 03.06.2022
Yayın Tarihi / Date published : 20.06.2022

Atıf / Citation

Demirbaş, M. (2022). Türkmen Türkçesinde Somatik Deyimler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 6. Cilt, 1. Sayı, 167-192.

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE SOMATİK DEYİMLER
Somatic Idioms in Turkmen Turkic
MERVE DEMİRBAŞ¹

Öz

Toplumun keskin zekâsını, özünü, gelenek ve göreneğini yansıtan deyimler ile bireyin fizyolojisini oluşturan organlar, bu organların adlandırılması ve somut olan adlandırmaların deyimleşmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Organ adları, dillerdeki temel kelimeler arasında yer almakta ve diller arasındaki akrabalığın tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Deyimlerde organ adlarının kullanımı oldukça yaygındır. Organ adlarıyla kurulan deyimler, somatik deyim olarak adlandırılmaktadır. Türkiye Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi gibi lehçelerde organ adlarıyla kurulan deyimler tespit edilmiştir. Ancak Türkmen Türkçesinde yer alan somatik deyimler üzerine bilinen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada öncelikle deyimler ve organ adları disiplinlerarası bir bakış açısıyla sınıflandırılmıştır. Daha sonra deyimlerde kullanılan organ adları da yapısal ve anlamsal olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Anatomi ve dilbilim alanlarından hareketle organ adları öncelikle *baş kısmındaki organlar*, *boyun kısmındaki organlar*, *gövde kısmındaki organlar*, *üst uzantı*, *alt uzantı* ve *vücutu kapsayan organlar* olmak üzere önce altı gruba ve daha sonra her biri kendi içerisinde farklı gruplara ayrılmıştır. Türkmen Türkçesinde yer alan organ adlarıyla kurulan deyimler “Türkmen Türkçesi Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü”nde taranmış ve “Türkmen Dilinin Frzazeologik Sözlüğü” ile karşılaştırılarak tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesinde organ adlarıyla kurulan deyimler ve bu deyimlerin anlam özellikleri sınıflandırılarak elde edilen verilerden hareketle bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Organ Adı, Deyim, Somatik Deyim, Türkmen Türkçesi

¹ Dr., demirbassmerve@gmail.com.

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5470-7923>

Abstract

Idioms that reflect the keen intelligence, core, tradition, and custom of the society and organs forming the physiology of the individual, nomenclature of these organs, and becoming idioms of these perceptible nomenclatures constitute the subject of this study. The name of organs takes place among basic words in a language. They are used for identifying relationships between languages. Using the name of organs is highly common in idioms. Idioms formed with the name of organs are called somatic idioms. Idioms formed with the name of organs are found in Turkish, Kyrgyz-Turkic, Kazakh-Turkic, and Azerbaijani-Turkic. However, there is no recognized study about somatic idioms in Turkmen-Turkic. In this study, firstly, idioms and the name of organs are categorized in line with an interdisciplinary perspective. Then, the name of organs used in idioms is considered structurally and semantically. In line with anatomy and linguistics, the name of organs is categorized into six groups as follows; *organs in the head*, *organs in the neck*, *organs in the torso*, *organs in the upper and lower limbs*, and *organs covering the body*, then they are sub-categorized. Idioms formed with the name of organs in Turkmen-Turkic are scanned in the “Idiom Dictionary of Turkmen-Turkic and Turkish” and found by comparing findings in “Frzazeologik Dictionary of Turkmen Language.” It is aimed to conclude with the data obtained by categorizing idioms formed with the name of organs and semantic features of these idioms.

Keywords: Name of Organs, Idioms, Somatic Idioms, Turkmen-Turkic

1. Giriş

Dillerin ve kültürlerin başlangıçlarından itibaren büyük bir birikimle ve katlanarak ilerlediği görülmektedir. Bu ilerlemenin başlangıcını o dilin temel sözcükleri oluşturmaktadır. Her dilde bulunan temel kelimeler, insanı merkez alan ve onun çevresinde oluşan kelimelerdir. Temel kelimeler diller arasındaki akrabalığın tespitinde kullanılan ölçütlerin de başında gelmektedir. “Akraba dillerde ortak sayılan çok eski kelimeler arasında *insan vücut organlarının isimleri, hayvan isimleri, akrabalık bağlarıyla ilgili isimler, tabiat olaylarıyla ilgili adlandırmalar, renkler, sayılar, zamirler* yer almaktadır.” (Özkan ve Şadiyeva, 2003: 146). Bu anlamda organ adlarının hem temel kelimeler içerisinde yer alması hem de diller arasındaki akrabalığın tespitinde kullanılan ölçütler arasında bulunması da organ adlarının önemini yadsınamaz hale getirmektedir.

Kelimeler; kullanım, sıklık, güç bakımından da incelenebilmektedir. Bu bağlamda temel kelimelerle ilgili tespit edilen bir diğer husus temel kelimelerin diğer kelimelere göre daha güçlü olmasıdır. Burada güçlülükle kastedilen kullanım ve zihinde belirmedir. Nitekim Doğan (2005: 144), bu duruma örnek olarak göz ve kablo kelimelerini vermekte, göz kelimesinin zihinde belirmesinin kablo kelimesine kıyasla daha kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Buradan yola çıkarak vücudu oluşturan organlar ve onlarla ilgili kelimelerin birçok kelimeye göre daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın ayağını iki önemli unsur oluşturmaktadır. Bunlardan ilki yukarıda bahsedilen *organ adları* diğeri ise bu adlarla oluşturulan *deyimler*dir. Deyimler, geçmişten günümüze durumların ve duyguların en keskin ifadeleridir. Deyimler, en az iki kelimededen oluşan kalıplaşmış yapılardır. Hem gerçek anlam hem mecaz anlam birdirmekle birlikte kastedilen anlam genellikle mecaz anlamdır. Deyimlere kaynaklık eden temel unsurların başında organ adları gelmektedir. “Vücut organ adlarının isimlerini esas alan deyimlere, dilbiliminde somatik deyimler denilmektedir.” (Özkan ve Şadiyeva, 2003: 135).

2. Çalışmanın Önemi

Somatik deyimler; temel kelimeler arasında yer alması, diller arasındaki akrabalığın tespit edilmesine katkı sağlaması, gelenek-görenekleri yansıtmaması, kültüre ilişkin bilgi vermesi, dilin gelişmişliğini göstermesi gibi pek çok nedenle tespit edilmelidir. Deyimler hem gerçeği olduğu gibi yansıtmaması hem de mecazlaşarak yansıtmaması açısından derin anlamlar bildirmektedir. Bilindiği gibi deyimlerde soyutlaşma göze çarpmaktadır. Deyimlerde somuttan soyuta, gerçekten mecaza bir geçiş vardır. Deyimlerdeki çarpıcılık çoğu zaman mecazla zihinde canlandırılmaya çalışılmaktadır. Somut olan organ adı bir deyim grubu içerisinde soyutlaşır ve mecazlaşır. Böylelikle her bir organ farklı bir duyguyla ilişkilendirilir. Bu da somatik deyimlerin önemini artırmaktadır. Organ adlarıyla kurulan deyimlerle ilgili Türkiye Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi gibi lehçelerde pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak bilindiği kadarıyla Türkmen Türkçesinde henüz böyle bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmayla birlikte Türkmen Türkçesinde yer alan organ adlarıyla kurulan deyimler ve deyimlerde kullanılan organ adlarının ilişkilendirildiği ifadeler tespit edilmeye çalışılacaktır.

3. Deyimlerin Sınıflandırılması

Deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler gibi bir toplumun zihnini, zekâsını, hayata bakışını yansıtan ifadelerin satır araları mutlaka incelenmelidir. Nitekim bu konular üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Deyimler nelerdir, atasözlerinden farkı nedir, kalıp sözler, ikilemeler nelerdir, bunlar arasında nasıl benzerlikler, farklar vardır gibi soruların cevapları aranmıştır ve aranmaya devam etmektedir.

Her ne kadar coğrafya, yaşayış şekli, din, ekonomi değişse de dilin ve beraberinde getirdiği kültürün günümüze kadar aktarıldığı, yaşadığı görülmektedir. Bu durumun kanıtlarından biri de deyimlerdir. Şahin (2009: 2035), Eski Türkçeden bu yana deyimler takip edildiğinde ufak tefek değişiklikler dışında büyük oranda örtüştüğünü gözlemlemektedir. Ayrıca 11. yüzyılda kullanılan deyimlere bakıldığında bunların bazılarının günümüze kadar hiç değişmeden geldiğini, bazılarında kelime değişiklikleri olduğunu ve bazılarında ise ifade ettikleri anlam açısından değişiklikler olduğunu belirtmektedir. O dönemde kullanılan günümüzde kullanılmayan çok az deyim olduğu ifade edilmektedir.

1940'lerden bu yana deyim terimi için farklı kelimeler kullanılmıştır. Bunlar arasında *ıstılah*, *tabir*, *deyim* vd. yer almaktadır (Çelik, 2017: 73). Bu terimler arasındaki ayırım net değildir. Birbiriyle bazı noktalarda kesişmekle, bazı noktalarda ayrılmakla birlikte temelde benzer bir kullanımı ifade etmektedir.

Genel itibarıyla deyimler; en az iki kelimedenden oluşan, çoğunlukla mecaz olmakla birlikte gerçek anlamı da olan, kalıplaşmış yapılardır, anonimdirler ve daha çok bir durumu veya duyguyu ifade etmek için kullanılmaktadırlar.

Deyim çalışmalarında ele alınan sınıflandırmalar deyimleri yapı ve anlam açısından ele almaktadır. Elbette deyimler üzerine yapılan pek çok çalışma ve sınıflandırma vardır ancak bu çalışmanın çerçevesini belirlemeye yardımcı olması açısından yalnızca birkaç tasnife değinilecektir. Özezen (2001: 872), deyimleri üç bölümde ele almaktadır.

- i. İki ya da daha fazla sözcüğün bir araya geldiği ve herhangi bir öbek türünde (ad tamlaması, sıfat tamlaması, edat öbeği vb.) olanlar: Ör.: *gözü açık, yalın ayak başı kabak* ...
- ii. Sonu mastarla bitenler: Bunlar çekime girebilirler ve bu durumda da “deyimsi” adını alırlar. Ör.: *hafife al-, göze bat-* ...
- iii. Cümle biçiminde olanlar: Bu tür deyimlerde, sözcükler genellikle tek tek sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır. Ancak cümlelerin bütününden çıkan anlam gerçek dışıdır.

Atmaca (2009: 19-35), deyimleri hem anlam bakımından hem de yapı bakımından ele almıştır. Anlam bakımından deyimler başlığı altında *deyim aktarması (istiare-eğretileme)*, *ad aktarması (mecaz-ı mürsel)*, *somutlaştırma*, *benzetme*, *zıt anlamlılık*, *eş anlamlılık* ve *çok*

anlamlılığı değerlendirmiştir. Yapı bakımından deyimler başlığında öncelikle deyimlerin kelime gruplarıyla ilgisini ele almıştır. Burada *anlamı fiil olan deyimler (kandır-), anlamı isim olan deyimler (cahil ol-), anlamı sıfat fonksiyonunda olan deyimler (sağ olan kimse), anlamı zarf fonksiyonunda isim olan deyimler (göz açıp kapayıncaya kadar)* şeklinde dört başlık bulunmaktadır. Daha sonra deyimlerin şekil ve cümle bakımından oluşumlarını *isim+fiil* *terkibiyle oluşanlar, isim+isim* *terkibiyle oluşanlar, sıfat+isim* *terkibiyle oluşanlar, isim+sıfat* *terkibiyle oluşanlar, sıfat+sıfat* *terkibiyle oluşanlar, fiil+isim* *terbiyle oluşanlar, fiil+fiil* *terkibiyle oluşanlar, isim+zarf* *terkibiyle oluşanlar, “yok” kelimesiyle oluşanlar, benzetme yoluyla oluşanlar, sayı ismiyle oluşanlar* şeklinde sınıflandırmaktadır. Ve son olarak *iki ögeli deyimler, üç ögeli deyimler ve cümle biçiminde deyimler* şeklinde sınıflandırma yapmaktadır.

Deyimlerle ilgili bir diğer önemli husus ise deyimler oluşturulurken kullanılan organ adlarıdır. Nitekim deyimlerde kullanılan organ adlarının sayısı oldukça fazladır. Organ adları içerisinde de *baş, göz, el, ayak, yüz, yürek, kalp* organ isimleriyle kurulmuş deyimlerin sayıca fazla olduğu bilinmektedir (Şahin, 2009: 2022; Özkan ve Şadiyeva, 2003: 152). “Organ isimlerinden meydana gelen somatik deyimler arasında hem eş anlamlı hem de zıt anlamlı olanları mevcuttur. Mesela, göze almak veya göz kamaştırmak; ağzına gem vurmak ve ağzına kilit takmak deyimleri eş anlamlı; göze girmek ve gözden düşmek, eli ayağı tutmak ve eli ayağı tutmamak deyimleri ise zıt anlamlı deyimlerdir.” (Özkan ve Şadiyeva, 2003: 151).

4. Organ Adlarının Sınıflandırılması

Organlara ve dolayısıyla organ adlarına her bilimin bakışı farklıdır. Bu doğrultuda “organ” için fizyolojide yer alan tanım başka dilbilimde yer alan tanım başkadır. Ancak görünüşteki bu farklılık özde aynı noktayı işaret etmektedir. Hüseynova’nın (2014: 4-5) Tröndle’den aktardığı bilgide organ, insan vücudunda bulunan belli duyuların içinde geliştiği fizyolojik anlamda fonksiyonların yerine getirildiği anatomik ve fizyolojik vücut bölümleridir. Bu tanımla birlikte organların vücudun içinde ve dışında bulunabildiği, hem tek başlarına görevleri olan bölümler olabildiği hem de sindirim, solunum gibi sistemlerin de parçaları olabildikleri de ifade edilmektedir. Organ kelimesi Güncel Türkçe Sözlükte ise (“organ”, 2021) “Vücudun, belirli bir görev yapan ve sınırları kesin olarak belirlenmiş bölümü, örge, uzuv.” şeklinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi her iki tanımda da organ temel olarak *vücutta bulunan, görevleri olan bölümler* şeklinde ifade edilmektedir. Vücut organlarının ve bu organların adlandırılmasının ardından organ adlarının günlük hayata yansımalarının ve kullanılmalarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle organlarla ilgili yapılan sınıflandırmalar ele alınmalı ve ardından diğer aşamalar tespit edilmelidir.

Yapılan çalışmalarda organlar: *ana temel organlar, ara temel organlar; iç organlar, dış organlar* vb. şekillerde sınıflandırılmaktadır. Doğan (2005: 145-153), organları *ana temel organ adları ve ara temel organ adları* şeklinde sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmada *ana temel organlar* arasında ağız, ayak, baş/kafa/kelle, burun, dil, diş, el, göz, kulak, kalp/yürek, yüz/çehre/beniz; *ara temel organlar* arasında ise boyun, diz, dudak parmak ve sakal yer almaktadır. İlhan (2007: 765-768) ise organları, bedeninin iç ve dış organları olmak üzere ikiye ayırmakta ve *dış organ adları* arasında göz, kafa, kulak, burun el gibi organ adlarını; *iç organ adları* arasında ise beyin, boğaz, ciğer, damar, kalp, mide gibi organ adlarını sıralamaktadır.

Yukarıda söz edilen çalışmalardan ve konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalardan hareketle elbette organları çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırma iç-dış, ana-ara, parça-bütün, grup-öge, asıl-alakalı gibi şekillerde olabilmektedir. Organlarla ilgili yapılan tanımlar ve sınıflandırmalar organ adlarının tespitinin sınırını çizmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada organlar öncelikle Aktaş’ın (2022) anatomi alanındaki sınıflandırması ve Tufar’ın (2010) dilbilim alanındaki sınıflandırması temel alınarak ancak ikisinden de bağımsız bir sınıflandırmayla sunulmaya çalışılmıştır.

Aktaş (2022), vücudun beş bölümden oluştuğunu ifade etmektedir. Bu bölümler:

1. Baş (Caput)
2. Boyun (Collum)
3. Gövde (Truncus)
 - a. Göğüs (Thorax)
 - b. Karın (Andomen)
 - c. Leğen (Pelvis)
4. Üst ekstremité

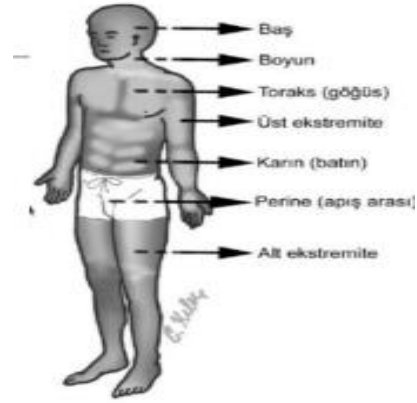
(Membrum superius/Extremitas superius)

- a. Kol (Brachium)
- b. Önkol (Antebrachium)
- c. El (Manus)

5. Alt ekstremité

(Membrum inferius/Extremitas inferius)

- a. Uyluk (Femur)
- b. Bacak (Crus)
- c. Ayak (Pedis)

Görsel 1: Vücudun Bölümleri (Aktaş, 2022)

Çalışmada vücut organ adları bu sınıflandırmadan farklı olarak 6 bölüme ayrılmıştır. Nitekim vücudun bütününde bulunan organ adları bu sınıflandırmada yer almamaktadır. *Deri, damar, kemik* gibi organlar da vücudun tamamında yer alan önemli organlardır.

Sınıflandırmada kullanılan diğer önemli bir çalışma Tufar'a (2010) aittir. "Türk Dilinde Meronimi: Organ Adları" adlı doktora çalışmasında konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmada insan organ adlarını insan anatomisi kavram alanında nesne: parça, grup: öge, bütün: kesit, alan: mekân ve nesne: madde ilişkileri çerçevesinde sınıflandırmıştır. Tufar (2010), organ adlarını *baş kısmındaki organlar, beden kısmındaki organlar, iç organlar ve genel organlar* olmak üzere temelde dört gruba ayırmaktadır.

5. Deyimlerde Organ Adlarının Kullanımı

5.1. Deyimlerde Kullanılan Organ Adlarının Yapısal Sınıflandırılması

Deyimlerde organ adlarının kullanımına sık rastlanmaktadır. Eski Türkçeden bu yana organ adlarıyla kurulan deyimlerin sayısı oldukça fazladır. Organ adlarıyla oluşturulan deyimlerin bir kısmı günümüze kadar değişmeden gelmiştir. Bu deyimlerin bir kısmında fonetik değişiklikler, bir kısmında ise anlam değişiklikleri olmuştur. Dilin temelindeki ve gelişimindeki bu değişiklikler anlam ve söylem zenginliğinin bir ürünüdür. Organ adlarının kullandığı bir diğer önemli husus ise dillerin akrabalığının tespitinde organ adlarının yeridir. Bütün bunlar ışığında organ adlarıyla kurulan deyimlerin ve bu deyimlerin anlam zenginliğinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Organ adlarıyla kurulan deyimlerle ilgili çeşitli sınıflandırmalar ve tespitler bulunmaktadır. Hüseynova (2014) Azerbaycan, Özbek ve Türkiye Türkçesinde organ adlarıyla kurulmuş deyimleri karşılaştırmalı bir şekilde ele almıştır. Bu çalışmada öncelikle duyu organlarına göre *burun, deri, dil, göz ve kulak* olmak üzere beş gruba ayrılarak karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Ardından insan organ adlarıyla kurulmuş deyimler başlığı altında ise *ağız, akıl, alın, avuç, avurt, ayak, bacak, bağır, baldır, baş, bel, beniz, beyin, bıyık, bilek, boğaz, boyun, but, ciğer, çehre, çene damak, damar, dirsek, diş, diz, dudak, el, ense, geniz, gerdan, gırtlak, göbek, göğüs, gönül, göt, gövde, ilik, kaburga, kafa, kalp, kan, karın, kaş, kelle, kemik, kış, kıl, kırpık, kol, koltuk, koyun, kursak, mide, omuz, öd, parmak, saç sakal, ser, sırt, surat, şakak, taban, tepe, tırnak, topuk, tüy, vücut, yanak, yürek, yüz* organ adları ele alınarak karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

5.2. Deyimler Kullanılan Organ Adlarının Anlamsal Sınıflandırılması

Kelimeler dilin yapısı gereği zaman içerisinde değişir. Bu değişim bazen kelimenin kendisinde bazen fonolojisinde bazen ise anlamında gerçekleşir. Kelime zaman içerisinde birden çok anlama gelecek şekilde kullanılır. Çok anlamlılık beraberinde soyutlaşmayı ve mecazlaşmayı da getirir. Somut anlama gelen bir sözcük dilin zenginliğiyle birlikte soyut anlama gelecek şekilde veya gerçek anlamlı bir sözcük mecaz anlama gelecek şekilde kullanılabilir. Nitekim sözcükler cümlede anlam kazanır. Bu nedenle her sözcüğün bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Cümle bazında olmasa da deyimler de kendi içerisinde bir bağlam niteliğindedir. Bu nedenle gerçek dünyada bir göndergeye işaret ederek somut olarak nitelendirilen organ adları deyimlerde soyutlaşır ve mecazlaşır. Bugüne kadar organ adlarının deyimlerde kullanımıyla ilgili yapılan çalışmalarda bazı organların bazı duyguları veya durumları ifade ettiği görülmektedir. Gürkan (2017), Özkan ve Şadiye (2003), Öztürk (2013)'ün yapmış olduğu çalışmalarda deyimlerde geçen organ adlarının ifade ettikleri anlamlar aşağıdaki gibidir:

Akıl: Kabul, düşünme

Alın ve Yüz: Dürüstlük

Arka veya Sırt: Vesile, aracı, destek, dayanak olmak; birinin vasıtası ve himayesiyle hal elde etmek

Baş ve Dil: Saygı

Boyun: Sorumluluk taşıma, bir güç veya otorite karşısında itaatkâr olma

Burun: Gurur, kibir, bencillik, kendini beğenmişlik, alçalgönüllülük,

Çiğer ve Bağır: Sevgi, şefkat, fedakârlık, merhamet

El ve Kol: Dayanışma ve yardımseverlik

Göğüs: Gurur, kibir, bencillik, kendini beğenmişlik

Göz: Sevme, sevgi, değer verme, sevinme, imrenilme, gıpta etme, revançta olma, cesaret, koruma, hassasiyet

Karaciğer: Kader, acıma, merhamet,

Kaş ve Göz Kapağı: İnsanın manevi kuvveti, ruh halinin iyi veya kötü olması

Mide: Rahatlama, endişe hissetme

Yürek ve Kalp: Sevinme, acıma, bunalma, cesaret, kahramanlık, korkaklık; sevgi, istek, iyilik, kötülük, derin üzüntü; his, duygu, heyecan ve aklın temeli

Diz: Kuvvet, güç, güçsüzlük, zayıflık

Bunların yanı sıra öfkelenmek, sinirlenmek, kızmak, hiddetlenmek gibi kavramlar daha çok *beyin, baş, tepe, kan dil, dudak, kafa*; sevinmek, mutlu olmak, neşelenmek daha çok *deri, göz, ağız, baş, ayak, kulak, gönül, yürek*; üzülme, yüzü asılmak, kederlenmek, canı sıkılmak genel olarak *göz, yürek, kan, surat, bağır, baş, yüz, burun, gönül, kalp*; ölmek, ölmek üzere olmak, gebermek daha çok *can, göz, bağır, baş, kelle, yürek*; korkmak, telaşlanmak, heyecanlanmak, şaşırma, korku, telaş, heyecan şaşkınlık genel olarak *gönül, yürek, göz, bağır, tüy, baş, karın*; konuşmak, söylemek, anlatmak, demek genel olarak *ağız, çene, göz, dudak, baş, dil, kafa, kulak*; saygı, hürmet, nezaket genel olarak *baş, el, yüz*; yapmak genel olarak *ayak, parmak, el, kulak, gönül, kan, sırt, yüz, akıl, baş, göz, sırt, karın kafa*; düşünmek genel olarak *baş, akıl, beyin, kelle*; sevmek, değer vermek genel olarak *gönül, göz, yürek, alın, bağır, kalp*; gitmek genel olarak *ayak, baş, el, kulak, yüz, taban, baş, topuk*; yorulmak genel olarak *ayak, göz, ağız, bacak, diz, kafa, kol, dil*; görmek genel olarak *ağız, baş, göz, yürek*; samimiyet genel olarak *gönül, yürek, ağız kalp*; yaşamak genel olarak *alın, baş, sırt*; duymak genel olarak *kulak, gönül, el, yürek, baş, burun, diş, diz* gibi organ adlarıyla ifade edilmektedir (Hüseynova, 2014: 459-494).

6. Türkmen Türkçesinde Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler

6.1. Baş Kısımındaki Organlar

6.1.1. Ağız (Ağız)

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda “ağız” organ adının neşelenmek, sevinmek, söylemek gibi anlamlar bildirdiği tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “ağız” organ adıyla kurulan deyimlerin sayısı oldukça fazladır. Türkmen Türkçesinde “ağız” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

ağız açıp bilmezlik, ağız açmak, ağız-ağızdan yel alar, ağız alarmak, ağız biriktirmek, ağızda aş gatıklamak, ağızda bolmak, ağızdan-ağza geçmek, ağızdan-ağza yayramak, ağızdan düşürmezlik, ağızdan kesmek, ağız deñemek, ağız deñestirmek, ağız doldurup aytmak, ağız kepemek, ağız salmak, ağız suvarmak, ağız suvu, ağız süycetmek, ağız tanatmak, ağız uluñını aňmak, ağız urmak, ağız ülniñini aňmak, ağız yağlamak, ağız yarmak, ağza alar yalı däl, ağza aňkarmak, ağza bakmak, ağza-burna yapışmak, ağza düşmek, ağza garamak, ağza gelenini otarmak, ağza gelenini otlamak, ağza gelenini urmak, ağza öt atılan yalı bolmak, ağza öykünmek, ağza siñek gondurmak, ağza yağlık gıstırmak, ağza zäk atılan yalı bolmak, ağzi aca değmek, ağzi acamak, ağzi açık, ağzi aşı yetmek, ağzi bilen ak guş almak, ağzi bimaza, ağzibir bolmak, ağzibir yaşamak, ağzi bişmek, ağzi boş, ağzi cäheksiz, ağzi dek durmazlık, ağzi emzikli, ağzi govşak, ağzi gum garbamak, ağzi mumlanan yalı, ağzi mumlu yalı, ağzına bulmak çalaymalı etmek, ağzına goymak, ağzına gulp urmak, ağzına it dañlan yalı, ağzına salıp bermek, ağzına soğan doğramazlık, ağzına suv damdırmak, ağzında ak köpük saçmak, ağzından al alsın, ağzından al kaksın, ağzından almak, ağzından bağlamak, ağzından gül ısı gelmek, ağzından kakıp almak, ağzından kakmak, ağzından ot saçmak, ağzından sarısı gitmedik, ağzından sıpdırmak, ağzından süyt ısı gitmedik, ağzını acatmak, ağzını hatap yalı açmak, ağzını isğamak, ağzının diyenini gulağı eşitmezlik, ağzınıñ eyesi däl, ağzını yerden tapan yalı, ağzınıñ berk bolmak, ağzınıñ buyrup bilmezlik, ağzınıñ buyurmak, ağzınıñ öt atılan yalı bolmak, ağzınıñ suv alan yalı bolmak, ağzınıñ zäk atılan yalı bolmak, ağzınıñdan Huday eşitsin, ağzınıñ gızmak, ağzını açma, ağzını açmazlık, ağzınıñ gurı çöp bilen çalmak, ağzınıñ hayır aç, ağzınıñ salacan goybermezlik, ağzınıñ sala goybermezlik, ağzınıñ tanatmak, ağzınıñ yalamak, ağzınıñ yığmak, ağzınıñ yağcarmak, ağzınıñ yelini almak, ağzi tağam tapmak, ağzi yelli, ağzi yetmez porsuca, ağzi yetse gulağını iycek, ağzi yığmak, bağröykeniñ ağzınıñdan çıkmak, bağröykeniñ ağzınıñdan gelmek, bir ağızdan, biz ağız söylemek, bir ağza bakmak, air-iki ağız söz, bitniñ ağzını üytgetmek, demi ağzına geçmek, eli ağzına yetmek, garın aşını ağzınıñdan dökmek, il ağzi keramat, il ağzına düşmek, sözüni ağzından almak, sözüniñ ağzınıñda, yüreği ağzına gelmek, yüreğiniñ ağzından çıkıp barmak, yüreğiniñ ağzınıñdan çıkma.

Tespit edilen deyimlerde “ağız” organ adının *halk arasında yayılma, söyleyeceği şeyi söyletme, sözü balla kesmek, tadı damağında kalmak, birdenbire çok korkmak, şaşırma, söz, birlik, övünme, adı çıkma, söylenti, anma, laf yetiştirme, susamak, istemek, söz söyleme, öğüt tutmak, gevezelik etmek, boş konuşmak, duymak, yemek, içmek, suskun, susturma, önem vermeme, saygı göstermeme, coşkulu konuşmak, tehdit etmek, gözdağı vermek, kalp kırmak, faydalanmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir. Türkmen Türkçesinde “ağız” organ adıyla kurulan deyimler en çok *konuşmak, söz söylemek* ve *işitmek* anlamlarındadır.

6.1.2. Baş (Baş)

Türkmen Türkçesinde “baş” organ adıyla kurulan deyimlerin sayıca çokluğu göze çarpmaktadır. Nitekim “baş” kelimesi önde olma, önderlik etme, yönetme gibi diğer organları da etkileyen pek çok niteliğe sahiptir. Yukarıda da belirtildiği gibi bugüne kadar yapılan çalışmalarda “baş” organ adının daha çok *saygıyı* ifade etmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “baş” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

adam başı daşdan gati, başa ahır zaman inmek, başa barmak, başa barmazlık, başa-baş söveş, başa bela gelmek, başa çekmek, başa düşen melamat, başa düşen musallat, başa düşen tovki, başa düşmek, başa gelenini çekmek, başa gelenini görmek, başa gelmek, baş ağırılmak,

başa iş düşmek, başa kıyamet inmek, baş alıp çıkmak, baş alıp gitmek, baş alıp kaçmak, baş atmak, baş ayağını alıp gitmek, baş aylanmak, başa yok gün gelmek, baş-başa can-cana bolmak, baş bermezlik, baş bolmak, baş çıkarmak, başda durmak, başdan ağdık, başdan aşırıp urmak, başdan aylap urmak, başdan geçirmek, başdan geçmek, başdansovma etmek, başdan sovmak, baş eğmek, baş gaçırmaq, baş galdırmak, baş garişmak, baş goşmak, baş goymak, baş görmezlik, baş götermek, başı asmana yetmek, başı bağı, başı birikmek, başı boğulu, başı boş, başı çaşmak, başı çatılmak, başı göğe yetmek, başına ala yabılınıñ gününü getirmek, başına ala yabılınıñ gününü salmak, başına dönme, başına gitmek, başına goybermek, başına göğeren yalı, başına itiiñ gününü salmak, başına oyun getirmek, başına oyun salmak, başına tüveley turmak, başına yetmek, başından dökülmek, başından düşmek, başından huşu uçmak, başını almak, başını aylamak, başını boğmak, başını bozmak, başını cemlemek, başını çaramak, başını çekmek, başını eğmek, başını gözini aylamak, başını iymek, başını tutmak, başına bela satın almak, başına çıkmak, başını çıkmak, başından gum sovurmak, başından huşunu uçurmak, başını dik bolmak, başını alıp gitmek, başını aşak salmak, başını bela sokmak, başını belent tutmak, başını çaramak, başını çişirmek, başını dik tumak, başını eteğiñe salmak, başını gutarmak, başını satın almak, başını yassığa yetmek, baş övretmek, baş salmak, baş urmak, baş üstüne, baş yaykamak, bice başı, bir başa, bir başı bir dabanı değmek, derdi başından aşı, gara başına gay, gara başına gay bolmak, garamatını başına atmak, gepiñ başını ağırtmak, göze-başa düşmek, gürrüñ başı bolmak, gürrüñ başını ağırtmak, hem dayınlara gitmek hem tayına baş övretmek, iki başını deñlemek, köp çarşenbani başından geçiren, köp sözüñ başına yetmek, noğtasını başına oramak, öz başını özüñ çaramak, üstinlikden başı aylanmak

Türkmen Türkçesinde “baş” organ adıyla oluşturulan deyimlerin olumlu ve olumsuz anlamlar içerdiği görülmektedir. Baş organ adı yukarıdaki deyimlerde *sıkıntı, üzüntü, usanmak, korkuya kapılmak, isyan etmek, sırt çevirmek, azarlamak, suçlamak, ölmek, reddetmek, endişelenmek, gitmek* gibi olumsuz duygu ve durumları ifade etmek; *düzene girmek, başarmak, kılavuzluk etmek, önderlik etmek, saygı göstermek, yol göstermek, üstesinden gelmek* gibi olumlu duygu ve durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlamlar kelimenin yer aldığı deyimlerin anlamıdır. Bir söz grubu içerisinde yer alan bir kelime, grup içinde yer alan diğer kelimelerden etkilenmekte ve kendi de diğer kelimeleri etkilemektedir. Bir bütün olarak bakıldığında “baş” organ adıyla kurulan deyimlerin anlamlarında *üzüntü, sıkıntı ve terk etmek* ile *saygı göstermek ve önderlik etmek* ifadeleri diğerlerine oranla daha fazla kullanılmaktadır.

6.1.3. Beyin (Beyin)

Baş kısımandaki organlardan bir diğeri beyindir. Beyin vücudun tamamını yönetmesi bakımından hayati bir organ olmasına rağmen Türkmen Türkçesinde “beyin” organ adıyla kurulan deyim sayısı oldukça azdır. Bu da bize beyin “organ” adının işlevini bir noktada “baş” organ adına aktarmış olabileceğini düşündürmektedir. Türkmen Türkçesinde “beyin” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

beynä urmak, beynisi bekemek, beynisi çaykanmak, beynisi yuka

Yukarıda tespit edilen deyimler *başı dönmek, keskin bir akla sahip olmak, kavrayış gücü artmak* gibi anlamlar bildirmektedir.

6.1.4. Burun (Burun)

Bugüne kadar yapılan çalışmalar “burun” organ adıyla oluşturulan deyimlerin *gurur, kibir, bencillik, kendini beğenmişlik, alçakgönüllülük* gibi anlamlar bildirdiğini ifade edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “burun” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

burnı deşilen yalı, burnı deşilen yalı bolmak, burnı ganamazlık, burnunu sıksañ canı çıkcaak, burnunu uzatmak, burnuñdan getirmek, burnuñdan ilk yalı gan getirmek, eliñi burnaña sokmak, iyeniñ burnuñdan gelmek

Tespit edilen deyimlerde “burun” organ adının *rahat, sakin, sıkıntı çekmeme, göz dikmek, huzursuz etmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde burun ve çene bölgesini ifade etmek için kullanılan bir diğer kelime ise “tumuşuğ” kelimesidir. Türkmen Türkçesinde bu organ adıyla kurulan deyimler aşağıdaki gibidir

tumuşuğına kakmak, tumuşuğın asmana tutmak, tumuşuğın göğe tutmak, tumuşuğın yokarı tutmak

Tespit edilen deyimlerde “tumuşuğ” organ adının *burnu havada olmak, burnu büyümek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.5. Damak (Damak)

Teori kısmında sözü edilen çalışmalarda “damak” organ olarak kabul edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “damak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

damağmdan nan ötmelik, damağın çalmak, damağın doldurmak, damağın kesmek, damak bolmak, damak dolmak, damak yırtmak, dişini damağma ibermek, otuz ikisini damağma gidermek, pağta bilen damağın çalmak

Tespit edilen deyimlerde “damak” organ adının *öldürmek, boğazlamak, tamah etmek, ağlayacak duruma gelmek, bağırarak, övünmek, ağzını burnunu çarşamba çanağına çevirmek, bir işi gizlice halletmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.6. Dil (Dil)

Bugüne kadar yapılan çalışmalar “dil” organ adıyla oluşturulan deyimlerin daha çok *gurur* anlamı bildirmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Konuşmada dolayısıyla iletişimde önemli bir unsuru oluşturan dil organ deyimlerin kurulumunda da önemli bir rol üstlenmektedir. Türkmen Türkçesinde “dil” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

acı diliyi yetirmek, acı dilli, can-dil bilen yapışmak, canı-dili bilen yapışmak, dil açmak, dil bermek, dil bilen orak ormak, dil bilmez, dil birikdirmek, dil bitirmek, dil bitmek, dil bolmak, dil çıkarmak, dil çıkmak, dilden-ağızdan galmak, dil düvüşmek, dile-ağza düşmek, dile almak, dile bay, dile çolamak, dile düşgür, dile düşmek, dile düşmez, dile düşünmek, dile geldi bile geldi, dile gelmek, dil gaytarmazlık, dili acı, dili ağır, dili avulı, dili aylanmamak, dili barmamak, dili barmazlık, dili basılmak, dili batır, dili duzlu, dili gısğa, dili gısğalık, dili kelte, diline düşmek, diline düşüş, dilini damağma ibermek, dilini kireyine alan yalı, dilini tapmak, dilini yeñsesinden çekmek, dilini yuvdan yalı, diliñ aylanmazlık, diliñden kirey islemek, diliñe almak, diliñe badak atılmak, diliñe bat bermek, diliñe bitmek, diliñe çolamak, diliñe dığı bermek, diliñ gicemek, diliñi aynatmak, diliñi çekmek, diliñi çekmek, diliñi dişlemek, diliñi oynatmak, diliñi saklamak, diliñi salacın goybermek, diliñi yuvutmak, diliñ övrülmezlik, diliñ sıyrılmak, diliñ tutulmak, diliñ ucunda, dili süyci, dili tutulmak, dili uzın, dili yeñil, dil övrülmezlik, dil tutulmak, dil ucundan, dil yarmak, dil yarmazlık, dil yetirmek, göz-dilden saklamak, gurı dil bermek, kiçi dilden bärde aytmak

Tespit edilen deyimlerde “dil” organ adının *konuşma, çalışmak, dinleme, sözleşmek, birlikte hareket etmek, ölmek üzere olmak, dile düşmek, hatırlatmak, diline dolamak, uyanık, zeki, kavrayışsız, inatçı, cevap vermeme, küstah, dili dönmek, gönlü razı olmamak, konuşmamak, suçlu, kusurlu, dilinden anlamak, ceza vermek, geveze, boşboğaz, razı etmek, susturmak, suskun, övünmek, dili dönmek, dikkat etmek, küfretmek, homurdanmak, cesaret edememe, geveze, sohbet etmek, senli benli konuşmak, sezdirmeme, lakap takmak, iftira etmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir. Türkmen Türkçesinde “dil” organ adıyla kurulan deyimler en çok (*iyi veya kötü*) *konuşmak, söz söylemek* anlamlarıdır.

6.1.7. Diş (Diş)

Türkmen Türkçesinde “diş” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

daş-diş bolmak, diş çalmak, diş-dırnak bolmak, diş gıcamak, diş gısmak, dişinde et galmak, dişine kakmak, dişini damağına ibermek, dişini dökmek, dişini gıcamak, dişini gısmak, dişini kirini açmazlık, dişini çarhlamak, dişini gısmak, diş yilgırmazlık, diş ötmek, diş ötmeklik.

Tespit edilen deyimlerde “diş” organ adının *donakalmak, cimrilik etmek, istemek, heveslenmek, var gücüyle çalışmak, eziyet çekmek, kızgın olmak, konuşmamak, anlamamak, kötü duruma düşürmek, yok etmek, dövmek, sıkıntı vermek, öfkelenmek, dayanmak, katlanmak, aç gezmek, sesini çıkarmamak, söylediğini yaptırmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.8. Dodak (Dudak)

Türkmen Türkçesinde “dodak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

dodağıni çövrümek, dodağıni dişlemek, dodak gitdi bazara

Tespit edilen deyimlerde “dodak” organ adının *küçümsemek, ağlamaklı olmak, pişman olmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.9. Eñek (Çene)

Türkmen Türkçesinde “eñek” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

eñeğe cañ dakılan yalı, eñeğine cañ dakılan yalı, eñeğini dınmazlık, eñeğine tutmak, eñeğini basmak, eñeği yere bermek, eñek atmak, eñek bermezlik, eñek dındarmazlık, eñek etmek, gızıl eñek

Tespit edilen deyimlerde “eñek” organ adının *yeniyetme, genç* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.10. Gabak (Göz Kapağı)

Teori kısmında sözü edilen çalışmalarda “gabak” organ olarak kabul edilmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda “göz kapağı” organ adının *insanın manevi kuvveti, ruh halinin iyi veya kötü olması* anlamlarını bildirdiği ifade edilmektedir. Türkmen Türkçesinde “gabak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

gabağıni bürülmek, gabak astından bakmak, gabak astından garamak, gabak astından gözlemek, gabak astından seretmek, gabak galdırmak, gabak galdırmazlık

Tespit edilen deyimlerde “gabak” organ adının *çok uykusu gelmek, gözünün ucuyla bakmak, dikkat etmek, ilgilenmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir. Türkmen Türkçesinde “gabak” organ adıyla kurulan deyimler daha çok *göz ucuyla bakmak* anlamındadır.

6.1.11. Gaş (Kaş)

Teori kısmında sözü edilen çalışmalarda “gaş” organ olarak kabul edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “gaş” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

gaş becercek bolup göz çıkarmak, gaş çıtmak, gaş çıtmazlık, gaş düzetcek bolup göz çıkarmak, gaş gabaklarını sallamak, gaş galdırmak, gaşını yazılmak, gaş kakmak, gaşları gerçeşdirmek, gaş oñarcak bolup göz çıkarmak, gıyma gaş, göz-gaş çekmek, göz-gaş çekip durmak, göz-gaş kakmak.

Tespit edilen deyimlerde “gaş” organ adının *öfkelenmek, tereddüt etmeden, işi düzelteyim derken büsbütün bozmak, üzüntü duymak, bakmak, mutlu olmak, sevinmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.12. Göz (Göz)

Göz, vücuttaki temel ve en önemli organlardan biridir. Bu nedenle gerek Türkiye Türkçesinde gerek Türkmen Türkçesinde “göz” organ adıyla oluşturulan deyimlerin sayısı oldukça fazladır. Hatta organ adlarıyla oluşturulan deyimler içerisinde en çok “göz” organ adının kullanıldığı görülmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda “göz” organ adının *sevme, sevgi, değer verme, sevinme, imrenilme, gıpta etme, revançta olma, cesaret, koruma, hassasiyet* gibi duygu ve durumları ifade ettiği tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “göz” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

bay-feodal gözi bilen garamak, bir gözde garamak, bir gözi aya bakyar, bir gözi şetdalı kakyar, çaşın gözüne sereden yalı, çaşın gözüne sereden yalı etmek, çep göz bilen garamak, çep göz bilen seretmek, deň göz bilen garamak, deň göz bilen görmek, durnanın gözi yalı, eklenciň gözüni görmek, eliň-gözüň dert görmesin, emğek göz bilen gaşın arasında, eyeçilik gözi bilen seretmek, eyelik gözi bilen seretmek, garamık yalı göz, gaş becercek bolup göz çıkarmak, gaş oňarcak bolup göz çıkarmak, görene göz bolmak, görene göz etmek, görmäge göz gerek, göz açılmak, göz açıp gitmek, göz açıp yuması salımda, göz açıp yuması salım içinde, göz açmak, göz ağarmak, göz ağırısı yalı, göz ağırısı yalı bolmak, göz alartmak, göz astına almak, göz aylamak, göz bağlamak, göz bile gaşın arasında, göz bilen gaşın arasında yalan sözlemek, göz bilen iyecek bolmak, göz bolmak, göz boyamak, göz cüycertmek, göz çakı, göz değmek, göz delmirtmek, gözden düşmek, gözden gizlemek, gözden ot sıçramak, gözden salmak, gözden sıpmak, gözden yitmek, göz dikmek, göz-dilden saklamak, göz dokunmak, göz doymak, göz düşmek, göze ak düşmek, göze-başa düşmek, göze çöp atmak, göze çöp bolup dürtülme, göze çöpçe görünmezlik, göze dürtme, göze dürtülip durmak, göze gan inmek, göze gara suv inmek, göze gelmek, göze görünmek, göze gubar inmek, göze güydüşmek, gözeğ salmak, göze ıssı görünmek, göze ilmek, göze kaklaşmak, göze sürme etmek, göz etmek, göze tutmak, göze yakmak, göze yaramak, göze yaş aylamak, göze yaş çaymak, göz gamaşdırmak, göz gamaşmak, göz gapmak, göz-gaş çekmek, göz-gaşı çekip durmak, göz-gaş kakmak, göz gatırmak, göz gezdirmek, göz gıpışmak, göz gıpmak, göz gırdırmak, göz gızdırmak, göz görkezmek, göz görmek, göz-gulak bolmak, göz guvanç, göz-gülban bolmak, göz güldürmek, göz hakını almak, gözi açılmak, gözi açılmazlık, gözi ağa-gara düşmek, gözi bağlı, gözi çakgının çüyi yalı, göz içine gitmek, gözi gaçan, gözi galmak, gözi gara bolmak, gözi garamık yalı, gözi giymazlık, gözi gızarmak, gözi gızıl, gözi gökde, gözi gülmek, gözi hayallamak, gözi heneklemek, gözi içinden geçmek, gözi mázlemek, gözi ot dey yanmak, gözi yanıp durar, gözi yanmak, gözi yerden ayırmazlık, gözi yer görmemek, gözi yer görmezlik, gözi yitilmek, gözi yok yalı, gözi yolda, gözi yolda bolmak, gözi yolda galmak, gözli-başlı bolmak, gözli-başlı etmek, gözli kör, gözli şayat, göz nuri, göz oynaklatmak, göz önünden geçmek, göz önünden ötürmek, göz önünde tutmak, göz önüne gelmek, göz önüne getirmek, göz sıpmak, gözüz batır, göz süzmek, göz teğelemek, göz tutmak, göz uçğanaklamak, göz urmak, gözüzgära bolmak, gözüzgaradan yüzüzgära, gözüzgaralık etmek, gözümüň üstünde ornuň bar, gözümüň üstünde yeriň bar, göz ümlemek, gözüm üstüne, gözünde okı bolsa urcak, gözünde ot yakmak, gözüne basıp almak, gözüne değmek, gözüne görkezmek, gözüne gum atmak, gözüne gum guymak, gözüne gül salmak, gözüne sürme etmek, gözüne sürme sürmek, gözünü açıp göreni, gözünü akdırmak, gözünü çekmek, gözünü çıkarmak, gözünü elek-çelek etmek, gözünü gorkuzmak, gözünü göğerdip almak, gözünü göğertmek, gözünü kövlemek, gözünüň ak yağını iydirmek, gözünüň ak yağını iymek, gözünüň gıtağın aylamak, gözünüň odunu almak, gözünü oymak, gözünü yeñsesinden çekmek, gözünü yolda goymak, gözün açılmak, gözün ağını köpeltmek, gözün ak yağını iydirmek, gözün ak yağını iymek, gözün aldında, gözün avusını almak, gözün aydın, gözün bilen iyäycek bolmak, gözün bürülme, gözün çekmek, göz çorbasını akdırmak, gözün doymazlık, gözün dört bolmak, gözüne çiş kakılmak, gözüne çüy kakılmak, gözüne gelmek, gözüne ıssı görünmek, gözüne söveyin, gözün ganmak, gözün-gaşın çekip durmazlık, gözün gıtağın aylamak, gözün giymazlık, gözün gızarmak, gözün gızmak, gözün gitmek, gözün gorkmak, gözün gülmek, gözün hanasından çıkaycak bolmak, gözünü ağdarıp yatmak, gözünü akcartmak, gözünü alartmak, gözünü cerreltmek, gözünü sıkmak, gözünü petretmek, gözünü

süzme, gözüni tutmak, gözüni yandak bilen süpür, gözüni yoluna dikmek, gözüni kökünü gırmak, gözüni övrenişipdir, gözüni suv içmezlik, gözüni üstünde ornı bolmak, gözüni yer görmezlik, gözüni yerine gelmek, gözüni yetmek, gözüni üstünden yer bermek, göz yaşartmak, gözyaş dökmek, gözyaş etmek, göz yetirmek, göz yummak, göz yumup-açası salımda, göz yumup geçmek, güyci iki gözüne yetmek, hak gözünden eşitmek, hak gözünden urmak, hemmäni bir gözde görmek, iki gözüni dört bolmak, ilin gözünden düşmek, it görse gözi ağarar, könelişen göz, nerkes gözli, ulı ile göz etmek, yaman gözden saklasın, yiti gözli.

Türkmen Türkçesinde “göz” organ adıyla oluşturulan deyimlerin *herkese eşit davranmak, duru, berrak, saydam, zarif, dikkatle bakmak, üzerine titremek, çok sevgi ve özen göstermek, içine sinmek, yetenekleriyle ilgi ve önem kazanmak, saygı ve sevgi göstermek, göz kamaştırmak, en aziz, en kıymetli, mutluluğu gözünden okunmak, neşelenmek, acımak, merhamet etmek, yiğit, cesur, güvenmek, üstesinden gelmek, çok değer vermek, iyiyi kötüyü ayıt eder duruma gelmek, gözlerinin içi gülmek, yerinde ve zamanında konuşmak, ileri görüşlü gibi olumlu; telaşa kapılmak, hile etmek, aldatmak, zulüm görmek, rezil rüsva olmak, yakayı kurtaramama, bilgisiz, cahil, gözü kalmak, haddini aşmak, gaddar, çok kibirli, fitne fesat çıkarmaktan zevk almak, açgözlülük etmek, kıskançlık etmek, birine karşı nefret duygusuyla dolu olmak, gereken cezayı vermek, eziyet etmek, kendini kaybetmek, nankörce davranmanın sonucunda çıkmaza girmek, dayanılması zor gibi olumsuz duygu ve durumları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.*

6.1.13. Gulak (Kulak)

Kulak vücudun baş kısmında bulunan organlardan biridir. Başın iki yanında bulunan kulak işitme, denge, yön tespit edebilme işlevleri gibi nedenlerle önemli bir yere sahiptir. Türkmen Türkçesinde “gulak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

atın gulağı yalı, eşigin gulağına yasın okan yalı, gazan gulağı gızmak, göz-gulak bolmak, gulağa bal bolup dammak, gulağa ilmek, gulağa yakmak, gulağa yetmek, gulağı yetmek, gulağı ağır, gulağı kesilen yalı bolmak, gulağı mis yalı bolmak, gulağına gara keçe dikılan yalı, gulağına guymak, gulağını şaňlatmak, gulağını yazdırmak, gulağın dınmak, gulağın ganmak, gulağını gapmak, gulağını gazamak, gulağını yapırıp oturmak, gulağını yapırıp yörmek, gulağın kamata gelmek, gulağın posunu açmak, gulağın posunu dökmek, gulak asmak, gulakda galmak, gulak etini guratmak, gulak etini iymek, gulak gabartmak, gulak ganmak, gulak gapılmak, gulak gaytarmak, gulak gazamak, gulak germek, gulak gırmak, gulak goymak, gulak salmak, gulak üşertmek, her tikesini gulak yalı etmek, piliň gulağından çörek iymek, piliň gulağında uklamak, uzın gulak.

Türkmen Türkçesinde “gulak” organ adıyla oluşturulan deyimler *kulağa hoş gelmek, söylenen söz veya edilen sohbet hoşla gitmek, iyi işitmek, sessiz sakin kalarak rahatlamak, dikkatle dinlemek, sapasağlam olmak, ekmeğini taştan çıkarmak* gibi olumlu; *duymayan, işitmeyen, başını ağrıtmak, bir şeyi çok duymaktan gına gelmek, bezmek, bıktırmak* gibi olumsuz ve *bir konu hakkında haber işitmek, işitilmek, duyulmak, alışmak, müzik dinlemek, alışkanlık haline getirmek, kendi işiyle meşgul olup durmak* gibi ne olumlu ne olumsuz ya da hem olumlu hem olumsuz olabilen anlamlar bildirmektedir. Bu anlamlar içerisinde ise kulak organ adının daha çok *başını ağrıtmak* ve *bıktırmak* anlamlarının yer aldığı görülmektedir.

6.1.14. Kelle (Kelle)

“Kelle” anatomide organ olarak kabul edilirken dilbilimde böyle bir yaklaşım tespit edilmemiştir. Türkmen Türkçesinde “kelle” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

ganı kellesine urmak, gıllı kelle, goyun kelle, her kim bir kelle, kelländen uçmak, kellän hum yalı çısmek, kellän eteğine salıp barmak, kellän işlemek, kelle atısmak, kelle dövme, kelle dumanlamak, kelle getirermin kelle gızmak, kelle göçmek, kelle göstermek, kelle kesmek, kelle sämek, kellesine saman dikılan yalı, kellesini almak, kellesini kakmak, kelle yaykamak,

kelle yeñillik etmek, kelle yeñlemek, kes kelläm, yeñil kelle, yeñil kellelik etmek, yüreği atıñ kellesi yalı,

Tespit edilen deyimlerde “kelle” organ adının *düzensizlik, karışıklık, aklından çıkmak, kafası şişmek, kaderine boyun eğmek, kaş göz etmek, kafa yormak, sarhoş olmak, coşkuya kapılmak, isyan etmek, kafası bulanmak, akli başında olmayan, kabul etmemek, aklını şaşırarak* gibi daha çok olumsuz anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.15. Kirpik (Kirpik)

Teori kısmında sözü edilen çalışmalarda “kirpik” organ olarak kabul edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “kirpik” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

kirpiğini çalmazlık, kirpiğin kakışmazlık, kirpiklerini butnatman seretmek, kirpikli gözünü çalmazlık

Tespit edilen deyimlerde “kirpik” organ adının *gözlerine uyku girmeme, gözlerini dikmek, gece boyunca uyumama, göz kırpmama* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.16. Mañlay (Alın)

Alın organ adı Türkmen Türkçesinde “alın” ve “mañlay” kelimeleriyle ifade edilmektedir. “Alın” organ adının bugüne kadar yapılan çalışmalarda *dürüstlüğü* ifade ettiği görülmektedir. Türkmen Türkçesinde “alın” ve “mañlay” organ adlarıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

alınından diremek, alınıña ak gün doğsun, alınıni diremek, alına gelmek, alınıña ak gün dolsun, alını açık bolsun, alını arını Ahmetden almak, alını arını Ahmetden çıkarmak, alınıdan diremek, alını hak açsın, keliñ saçı yalı, mañlaya urmak, mañlayı ak bolsun, mañlayı gara, mañlayı gati, mañlayına çizilmek, mañlayına gara tağma basmak, mañlayına yazılmak, mañlayına yelmemek, mañlayını açılmak, mañlayından çıkmak, mañlayından diremek, mañlayını daşa değmek, mañlayını daş yarmak, mañlayını çitmak, mañlayını diremek, mañlayını urmak, mañlayı şor, mañlayı şorlu, mañlayı yok, yazdı mañlayından değmek,

Türkmen Türkçesinde “alın” organ adıyla oluşturulan deyimlerin *destek vermek, yardım etmek, yardım istemek, iyi dilekte bulunmak, baht* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir. “mañlay” organ adı ise *bahtı kara, işleri ters giden, yüzünü kara çıkarmak, başarısızlığa uğramak, kaş çatmak* gibi olumsuz; *yüzüne karşı söylemek, alını ak olmak, kısmeti olmak, şans yaver gitmek, bahtı açılmak, yardım etmek, işleri yoluna girmek, bir işe girişmek* gibi olumlu anlamlar bildirmektedir. Her iki kavram için de “alın” organ adının olumlu anlam ifade ettiği örneklerin daha çok olduğu tespit edilmiştir.

6.1.17. Saç, Tüy, Gıl (Saç)

“Saç, Tüy, Gıl” dilbilimde organ olarak kabul edilirken anatomide organ olarak kabul edilmemektedir. Bu çalışmada bu adlarla oluşturulan deyimlerin azımsanamayacak kadar çok olması ve bildirdiği anlamların dikkat çekici olması nedeniyle elde edilen veriler sunulmuştur. Türkmen Türkçesinde “saç, tüy, kıl” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

aradan gıl geçmezlik, arasından gıl geçmez dost, gılı grılmadık, gılını gımıldatmazlık, gılını gışartmazlık, gıllı kelle, gıl üstünde durmak, gıl yuvadan yalı bolmak

Tespit edilen deyimlerde “saç, kıl, tüy” organ adının *sıkı fıki olma, gözünü daldan budaktan sakınmama* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.1.18. Yañak (Yanak)

Teori kısmında sözü edilen çalışmalarda “yañak” organ olarak kabul edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “yañak” organ adıyla oluşturulan iki deyim tespit edilmiştir:

alma yañak, al yañak

Tespit edilen deyimlerde “yañak” organ adı *sağlıklı görünmek* anlamını ifade etmektedir.

6.1.19. Yüz (Yüz)

Vücudun baş bölgesinde bulunan organlardan bir diğeri ise “yüz”dür. “Yüz” kendisi başlı başına bir organ olduğu gibi üzerinde göz, burun, kaş gibi organları da bulundurmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda yüz organ adının daha çok *dürüstlük* bildirdiği ifade edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “yüz” organ adıyla oluşturulan deyimlerin sayısı oldukça fazladır. Bu deyimler aşağıdaki gibidir:

ağır yüzli, bir yüzli etmek, el yüzünde goymak, ganı yüzüne urmak, garrılığa yüz urmak, harsıdünyäliğe yüz urmak, iki yüzli, kağız yüzünde galmak, popbuş yüzli, yağışlık yüzünü görmezlik, yalañ yüz, yamanlık yüzünü görmezlik, yüz bermek, yüz bermezlik, yüz çıdamazlık, yüz çıtmak, yüz-de-göz, yüzden perdäni sırmak, yüz döndermek, yüze almazlık, yüze çıkarmak, yüze çıkmak, yüze düşmezlik, yüze gelmek, yüze sılmak, yüz tutarlığı yok, yüz görmek, yüz görüp gapırğa sırmak, yüzi açılmak, yüzi ak esgä dönmek, yüzi ak esgä övrülme, yüzi ak tam bolmak, yüzi ak yuha bolmak, yüzi bolmazlık, yüzi boz-yaz bolmak, yüzi bulutlı görünmek, yüzi durlanmak, güzi galiñ, yüzi gamaşmak, yüzi gaydışmak, yüzi gaytmak, yüzi gılavlamak, yüzi gızmak, yüzi-gözi diymezi, yüzi köleğesiz, yüzün düşmek, yüzün salmak, yüzi salık, yüzi solğun, yüzi suvlanmak, yüzi tazellemek, yüzi yağılmak, yüzi yok, yüzi yülmek adam, yüzli görünmek, yüz övürmek, yüz sallamak, yüz sapacaklatmak, yüz saraltmak, yüz tapmak, yüz turşatmak, yüz tutmak, yüz urmak, yüzüğara bolmak, yüzünden doymazlık, yüzünden gar yağmak, yüzünden yüz gücük doycak, yüzüne almak, yüzüne atanak çekmek, yüzüne basmak, yüzüne çiñerilmek, yüzüne diymek, yüzüne durmak, yüzüne gara çekmek, yüzüne gara sürtmek, yüzüne goymak, yüzüne köz değsin, yüzüne siñe seretmek, yüzüne tükürmek, yüzüne urmak, yüzüne yüzün düşmek, yüzünü almak, yüzünü aşak salmak, yüzünü babalı görsün, yüzün, gızartmak, yüzünüñ ganı damayım diyyär, yüzünüñ ganı kaçık, yüzünüñ gan-kokı yok, yüzünüñ perdesini sırmak, yüzünüñ reñki öçmek, yüzünüñ uğruna yüzünüñ yağı damayım diyyär, yüzünü sıpamazlık, yüzünü sovmak, yüzünü yere basmak, yüzünü yere bermek, yüzünü yere çalmak, yüzünü yere çalmak, yüzünü yuvmak, yüzünü bir gat hamı gopmak, yüzünü çıdamazlık, yüzünüñden sıpamazlık, yüzünü düşmek, yüzünü ganımı kaçırmaq, yüzünü gızarmak, yüzünü gızmak, yüzünü asmana tutmak, yüzünü aşak salmak, yüzünü bazardan gaydan öküziñ yüzi yalı etmek, yüzünü göge tutmak, yüzünü kese-kese sovmak, yüzünü sortdurmak, yüzünü sovmak, yüzünü turşatmak, yüzünü yokarı tutmak, yüzünü üstünde burnuñ bar diymezi, yüz yırtmak

Türkmen Türkçesinde “yüz” organ adıyla oluşturulan deyimler *işleri yolunda gitme, saygı gösterme, bir kimseyi çok sevmek, ilgi göstermek, sağlığı yerine gelmek, gücü kuvveti yerine gelmeye başlamak, iyi karşılanmak, bir işe girişmek, oldukça sağlıklı gibi olumlu; açgözlülük etmek, münafık, zor şartlarda yaşama, surat asmak, ilgi göstermemek, utanç duymamak, yüzüne vurmak, işe yaramaz, yüzünden kan çekilmek, asık suratlı, cesareti olmama, rengi kaçmak, dargın, yüzünü buruşturmak, ele güne rezil olmak, çok öfkeli görünmek, oldukça kirli, canı cehenneme, değerini bilmemek, ağzına geleni söyleme, yüzünü kızartmak, itibar etmeme, sinirlerini bozmak, yüzü yere gelmek, burnu havada olmak, feryat etmek* gibi olumsuz duygu ve durumları bildirdiği tespit edilmiştir. Yüz organ adıyla oluşturulan deyimlerin büyük oranda olumsuz duygu ve durumları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

6.2. Boyun Kısımındaki Organlar

6.2.1. Boğaz (Boğaz)

Türkmen Türkçesinde “boğaz” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

boğaza bat bermek, boğaza teğek bolmak, boğazında gaynatmak, boğazıñ dolmak, boğazı ölemek, boğaz yırtıp gıgırmak, boğaz yırtmak, içen suvı boğazından görnüp duran

Tespit edilen deyimlerde “boğaz” organ adının *bağırmaq, içmek, üzülmek, öfkelenmek, coşkulu bir şekilde konuşmak, ağlayası gelmek, susamak, çok zarif* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.2.2. Boyun (Boyun)

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda deyimlerde kullanılan “boyun” organ adının *sorumluluk taşıma, bir güç veya otorite karşısında itaatkâr olma* gibi anlamlar bildirdiği ifade edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “boyun” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

boyna sırtmak salmak, boynı boşluk, boynı buruk, boynı çapğı yassığı yalı bolmak, boynı yoğın, boynuna goymak, boynunu soğurmak, boyun almak, boyun bolmak, boyun burmak, boyun eğmek, boyun geçirmek, boyun sınımak, boyun sınımak, boyun tolğamak, boyun tovlamak, garamatı boynuña düşmek, garamatını boynuna atmak, garamatını boynuña almak, gaz boyun, hamını boynuna yığırmaq.

Tespit edilen deyimlerde “boyun” organ adının *üzüntülü, kederli, şişmanlamak, ısrarlı, kararlı, ispatlamak, öldürmek, kabullenmek, istemek, yalvarmak, reddetmek, kabul etmemek, sorumlu olmak, suçu birine yüklemek, güzel boyunlu, kötü birinden kaçmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.2.3. Gursak (Kursak)

Türkmen Türkçesinde “gursak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

gar gursak, dürtme gursak, gursağına guymak, guyma gursak.

Tespit edilen deyimlerde “gursak” organ adının *bir şeyi kendiliğinden anlayamayan, aklına koymak, yol göstermek, zeki yaratılışlı* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.2.4. Yeñse (Ense)

Türkmen Türkçesinde “yeñse” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

yeñsänden tutulmak, yeñsän gatamak, yeñsäni el yalı etmek, yeñsäni görkezmek, yeñsäni övürmek, yeñsäni tünñermek, yeñsäni tünñermek, yeñse bermek, yeñse damarıñdan tutulmak, yeñse damarıñ gatamak, yeñse övürmek, yeñse tünñertmek, yıkılanı yeñse damarıñdan tutulmak, yeñse damarıñ gatamak ye yeñse damarıñdan tutulmak, yeñse damarıñ gatamaksesinde depmek,

Tespit edilen deyimlerde “yeñse” organ adının *küplere binmek, cinleri ayağa kalkmak, başını alıp gitmek, toz olmak, ortadan kaybolmak, isyan etmek, kabullenmek, yenilmek, cinler, ayağa kalkmak, kafası bozulmak, kaçmak, memnun kalmamak, düşene tekme vurmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.3. Gövde Kısımındaki Organlar

6.3.1. Göğüs

6.3.1.1. Bağır (Bağır)

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda deyimlerde kullanılan “bağır” organ adının *sevgi, şefkat, merhamet, fedakârlık* gibi anlamlar bildirdiği ifade edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “bağır” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

bağır avusı, bağra basmak, bağra hancar urlana dönmek, bağrı başlı, bağrı buz, bağrı daşlı, bağrı gan, bağrıñdan ok bolup geçmek, bağrıñı dağlamak, bağrıñı kebab etmek, bağrıñ badaşmak, bağrıñ bilen süyşmek, bağrıñ bişmek, bağrıñdan önme, bağrıñ eremek, bağrıñ ezilmek, bağrıñı dilmek, bağrıñı germek, bağrıñı giymek, bağrıñı yakmak, bağrıñı yere bermek, bağrıñ köymek, bağrıñ para bolmak, bağrıñ paralanmak, bağrıñ tütemek, bağrıñ yanmak, bağrı tütemek, doň bağır, gara bağır, gara bağır bolmak, gara bağrıñı dağlamak, gara bağrıñı dilmek, gara bağrıñı gan etmek.

Tespit edilen deyimlerde “bağır” organ adının *acı, kucaklama, hasret çekme, etkilemek, üzme, dertlenmek, derin acı duymak, ceza çekmek, birbirine bağlı olmak, sürünmek, zor yürümek, hasret çekmek, yüreği sızlamak, hasta olmak, özlemek acımasız gibi* anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.3.1.2. Dalak (Dalak)

Türkmen Türkçesinde “dalak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

dalak bolmak, dalak çışmek, gök dalak bolmak, gök dalak etmek,

Tespit edilen deyimlerde “dalak” organ adının *dalağından hastalanmak, soluk soluğa kalmak, nefesi kesilmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.3.1.3. Döş (Döş)

Türkmen Türkçesinde “döş” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

döş germek, döşüne kakmak, göşünü gayşartmak, arkalı-döşli bolmak

Tespit edilen deyimlerde “döş” organ adının *himaye etmek, kollamak, yardım etmek, övünmek, kendini beğenmek, gururlanmak, kibirlenmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.3.1.4. Gapırğa (Eğe)

Türkmen Türkçesinde “gapırğa” organ adıyla oluşturulan tek bir deyim tespit edilmiştir.

gapırğasını sana bermeli

Tespit edilen deyimlerde “gapırğa” organ adının *zarar vermek* anlamında olduğu görülmektedir.

6.3.1.5. Köñül, Gövün (Gönül)

Türkmen Türkçesinde “gövün” organ adıyla oluşturulan deyimler oldukça fazladır. Bu deyimler aşağıdaki gibidir:

gövne almak, gövne cay bolmak, gövne çiglik gitmek, gövne değmek, gövne düvmek, gövne garanmak, gövne gelmek, gövne geñesmek, gövne getirmek, gövni açık, gövni ak, gövni başağlık, gövni bire bağlamak, gövni bitgin, gövni çökgün, gövni-garnı yok, gövni göçgün, gövni göge yetmek, gövni hoş, gövni sınık, gövni yarım, gövni yokarı, gövni yuka, gövnüden turmak, gövnüne batmazlık, gövnüni aldamak, gövnüni almak, gövnüni avlamak, gövnüni bire bağlamak, gövnüni bire düvmek, gövnüni bire niyetlenmek, gövnüni döndermek, gövnüni göstermek, gövnüni tapmak, gövnüñ bitmek, gövnüñ bolmak, gövnüñden çıkarmak, gövnüñ dokunmak, gövnüñ doymak, gövnüñe almaklık, gövnüñe garalık gitmek, gövnüñe gelmek, gövnüñe geñesmek, gövnüñe yakmak, gövnüñ galmak, gövñün geçmek, gövnüñ giñemek, gövnüñ gitmek, gövnüñ göçmek, gövñün göge galmak, gövñün göge uçmak, gövñün göge yetmek, gövñün gösterilmek, gövñünü bölmek, gövñünü giñ tutmak, gövñünü ikä bölmek, gövñünü yokarı tutmak, gövñünü oturmak, gövñünü sınık, gövñünü sovamak, gövñünü suv içmezlik, gövñünü yetmek, gövñün açmak, gövñün aldamak, gövñün bermek, gövñün bitmek, gövñün bölmek, gövñün çağlamak, gövñünden turmak, gövñün dövülmek, gövñün etmek, gövñün galkmak, gövñün gıyılmak, gövñün görmek, gövñün göstermek, gövñün guşı, gövñün güytmek, gövñün hoşlamak, gövñün hoşlanmak, gövñünlük bermek, gövñün mülki, gövñün nağşı, gövñün poslamak, gövñün posunu açmak, gövñün posunu dökmek, gövñün sındırmak, gövñün solpudan çıkmak, gövñün tutmak, gövñün yıkmak, gövñün yiğdelmek, gövñün yüvürtmek, gövñün, özüñden gövñünü geçmek, özüñe gövñünü yetmek.

Tespit edilen deyimlerde “gövün” organ adının *darılmak, alınmak, içine sinmek, şüphelenmek, incitmek, darılmak, danışmak, sinirlenmek, düşünüp taşınmak, kalbi temiz, akli başka yerde olmak, keyifsiz, kalbi kırık, çok sevinmek, kibirli, merhametli, bir kimsenin istediği gibi hareket etmek, kendini teselli etmek, gönlünü almak, karara varmak, ikna etmek,*

kararlaştırmak, fikrini değiştirmek, şenlendirmek, memnun olmak, dileği kabul olmak, içine sinmek, gücenmek, içi ısınmak, memnun kalmak, kendini avutmak, kararsız kalmak, sevmek, darılmak, sevindirmek, şenlendirmek, niyet, sıkıntısını dağıtmak, canı istemek, gönlü genç olmak, güzel hayaller kurmak, morali bozulmak, gücüne güvenmek gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir. Türkmen Türkçesinde “gövün” organ adıyla kurulan deyimler en çok şenlendirmek, karar, darılmak anlamlarındadır.

6.3.1.6. Yürek (Yürek)

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda “yürek” organ adının *sevinme, acıma, bunalma, cesaret, kahramanlık, korkaklık; sevgi, iyilik, kötülük, derin üzüntü; his, duygu, heyecan, aklın temeli* gibi anlamlar bildirdiği tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “yürek” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

ak yürekli, arslan yürekli, daş yürek, doň yürekli, gara yürek, guş yürek, iki yürek bir bolmak, tovsan yürek, yaman yürekli, yel yürek bolmak, yuka yürek, yüreğe bükgüldi gitmek, yüreğe cüňk bolmak, yüreğe daş bağlamak, yüreğe dıkn bolmak, yüreğe düşgünç, yüreğe düşmek, yüreğe düvmek, yüreğe galıp bolmak, yüreğe hovul düşmek, yüreğe ot bermek, yüreğe ot bermek, yüreğe ot düşmek, yüreğe ot salmak, yüreğe pıçak bolup sancılmak, yüreğe salmak, yüreğe sıgmazlık, yüreği ağzına gelmek, yüreği atñ kellesi yalı, yüreği avamak, yüreği bıcklamak, yüreği bire bağlamak, yüreği bire düvmek, yüreği bolmak, yüreği bökmek, yüreği buza dönmek, yüreği dağlı, yüreği dövülmek, yüreği düşüşmek, yüreği kirşensiz adam, yüreğine yara salmak, yüreğini bilmek, yüreğini bire bağlamak, yüreğini bulamak, yüreğini çişirmek, yüreğini eretmek, yüreğini yakmak, yüreğini yaralamak, yüreğini yarmak, yüreğin ağzından çıkıp barmak, yüreğin ağzından çıkmak, yüreğin almak, yüreğin atıgsamak, yüreğin bölünmek, yüreğin çaşmak, yüreğin daralmak, yüreğin darıkmak, yüreğindäkini dökmek, yüreğinde beslemek, yüreğinde düvün galmak, yüreğinden turmak, yüreğinde yer etmek, yüreğin dilinmek, yüreğin eremek, yüreğin gatı çözülmek, yüreğin gısmak, yüreğin gıyılmak, yüreğin gıyım-gıyım bolmak, yüreğin giñemek, yüreğin gitmek, yüreğin gopmak, yüreğini açmak, yüreğini bermek, yüreğin içine sıgmazlık, yüreğini dökmek, yüreğini eliñe almak, yüreğin karar tapmak, yüreğin mınçğalamak, yüreğin posını dökmek, yüreğin sırlamak, yüreğin soğrulup barmak, yüreğin üzülüp barmak, yüreğin yanmak, yüreğin yumağımı çöşlemek, yüreği sal üstünde, yüreği suvlanmak, yüreği suvlı, yüreği suv üstünde, yüreği yarılmak, yüreği yellenmek, yüreği yerine gelmek, yüreği yukalmak, yürek ağısı, yürek alışmak, yürek avulı bolmak, yürek bermek, yürek bıcklamak, yürek bökdürmek, yürek bulamak, yürek bulanmak, yürek ciğlemek, yürek coşmak, yürek çatlamak, yürek çişmek, yürek dağlamak, yürekde dağ galmak, yürekden önen, yürekden sızdırmak, yürekden turmak, yürekde yalın goymak, yürek dıklamak, yürek dilinmek, yürek edip bilmezlik, yürek gısmak, yürek giñemek, yürek gizlemek, yürek gopmak, yürek hovlamak, yürek içe sıgmazlık, yürek müñküldemek, yürek odı, yürek parçalamak, yürek partlamak, yürek sovmak, yürek tarı, yürek yağı üzülmek, yürek yarası, yürek yerine gelmek, yürek yukalık etmek, yürek yukalmak.

Tespit edilen deyimlerde “yürek” organ adının *temiz kalp, iyi yürek, acımasız, zalim, gaddar, kötü niyetli, çok iyi anlaşmak, korkak, kötü kalpli, yufka yürekli, birdenbire korkup heyecanlanmak, hoşuna gitmek, planladığı bir işi gerçekleştirmek için kesin bir karara varmak, içinde kin olmak, sinir edici, bezdirmek, kafasına koymak, hoşuna gitmek, endişeye kapılmak, içine kurt düşürmek, endişelenmek, huzurunu kaçırmak, içine oturmak, aklına koymak, dayanamama, birdenbire çok korkmak, hiçbir şeyden korkmayan, yüreği sızlamak, sinirinden patlamak, karara bağlamak, karar almak, işleri yolunda gitmek, tedirgin olmak, ümidi suya düşmek, çok acı çekmiş, kırgınlık duymak, sinirleri gevşemek, dertlendirmek, çok yakından tanımak, cesaret etmek, fena halde sinirlenmek, canını sıkmak, gönlünü yapmak, kalbini kırmak, darılmak, ödünü koparmak, tedirgin etmek, yüreği ağzına gelmek, yüreği çarpmak, sevmek, beğenmek, can atmak, fikri değişmek, derdini açmak, güzel hayaller kurmak, kin beslemek, birini iyi anlamak, kalbinde yer etmek, merhamet hissi duymak, acılamak, sinirlenmeyi bırakmak, içi daralmak, yüreği ezilmek, yüreği parçalanmak, ferahlamak, çok güvenmek, içi içine*

sığmamak, derdini dökmek, eli ayağına dolaşmak, katlanamamak, bir şeyi veya bir kimseyi çok özlemek, sırrını açmak, diken üstünde olmak, cesaret almak, tedirgin, çok korkmuş, çok merhametli davranmak, birbirine güvenmek, yüreğini oynatmak, birinin canını yakmak, ciğeri sızlamak, rahat bir nefes almak gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir. Türkmen Türkçesinde “yürek” organ adıyla kurulan deyimler en çok *üzülmek endişelenmek, korkmak, derdini anlatmak, cesaretli* anlamlarındadır.

6.3.2. Karın

6.3.2.1. Bövrek (Böbrek)

Türkmen Türkçesinde “bövrek” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

bövreği bökmek, bövreği yarılmak, bövre sancı bolmak, bövri bükgüldemek, bövründe sancı bolup döremek, bövrünü garaltmak, bövrine diñ salmak, bövrüni diñirgemek, bövrüni diñlemek

Tespit edilen deyimlerde “bövrek” organ adının *çok sevinmek, öfkelenmek, tedirgin etmek, endişelenmek, öldürmek, düşünmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.3.2.2. Ciğer (Ciğer)

Türkmen Türkçesinde “ciğer” organ adıyla oluşan tek bir deyim tespit edilmiştir:

ciğerini duzlamak

Tespit edilen deyimde “ciğer” organ adının *karbini kırmak, incitmek* anlamı bildirdiği görülmektedir.

6.3.2.3. Garın (Karın)

Türkmen Türkçesinde “garın” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

gaññañi garnaña almak, garın aşını ağzından dökmek, garın çekmek, garın otarmak, garnaña dayanmak, garnaña galmak, garıñ govzamak, garna yapışan dalak yalı, garını silmek, garıñ çekilmek, garıñ elcuk diymek, garıñı gabartmak, garıñı suva atmak, garını sırtına aylanmak, garını yası, garını yazmak, gövni-garını yok.

Tespit edilen deyimlerde “garın” organ adının *küfretmek, zayıflamak, gelin bulmaya çalışmak, karnını doyurmak, bütün işleri kendi başına yapmak, acıkmak, çldürmek, halsizleşmek, açlığını gidermek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.3.2.4. Göbek (Göbek)

Türkmen Türkçesinde “göbek” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

göbeği gömülmek, göbeğiñ gömlen yeri, göbek ene, göbek ganıñ daman yeri, öz göbeğiñi özüñ kesmek,

Tespit edilen deyimlerde “göbek” organ adının *kurulmak, yerleşmek, doğduğu yer, ebe, başının çaresine bakmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.3.3. Leğen

6.3.3.1. Bil (Bel)

Türkmen Türkçesinde “bil” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

bil açılmak, bil bağlamak, bil bermek, bil bükmek, bili bekemek, bili bükülmek, bili guşamak, biline ağram bermezlik, bilini berk guşamak, biliñi bağlamak.

Tespit edilen deyimlerde “bil” organ adının *güvenmek, inanmak, güçten düşmek, eziyet çekmek, yaşlanmak, gayrete gelmek, hazırlanmak, dinlenmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.4. Üst Uzantı

6.4.1. Kol

6.4.1.1. Gol (Kol)

Türkmen Türkçesinde “gol” organ adıyla kurulmuş pek çok deyim bulunmaktadır. Türkmen Türkçesinde “gol” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

gola almak, gola düşmek, gola salmak, gola sığmazlık, gol astı bolmak, gol bermek, gol bulamak, gol çekmek, goldan bermezlik, goldan gelmek, goldan sıpmak, goldav bermek, gol galgatmak, gol-ganat bermek, gol germek, gol govşurıp durmak, gol govşurmak, gol goymak, gol göstermek, goli bağlı, goli gısğa bolmak, goli yuka bolmak, goli yukalık, gol sermek, goluna çekmek, golundan çekmek, golundan göstermek, golunu tutmak, gol uzatmak, gol yapmak, gol uzatmak, gol yapmak, gol yetirmek

Tespit edilen deyimlerde “gol” organ adının *esir düşmek, söz dinlememe, kendini adamak, imza atmak, fırsatı kaçırmama, imkânı olmak, elinden kaçırmak, destek vermek, el sallamak, neşelendirmek, kol kanat germek, hizmet etmeye hazır olmak, birinin kontrolü altına girmek, vazgeçmek, özgür olmayan, fakir olmak, yardım istemek, destek vermek, güç vermek, elinde tutmak, korumak, himaye etmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir. Türkmen Türkçesinde “gol” organ adıyla kurulan deyimler en çok *korumak, himaye altına almak, yardım etmek* anlamlarındadır.

6.4.2. Önkol

6.4.2.1. Goşar/Bilek (Bilek)

Türkmen Türkçesinde “bilek” organ adıyla oluşan tek bir deyim tespit edilmiştir:

babır bilek

Tespit edilen deyimde “bilek” organ adının *güç, yiğit, kahraman* anlamı bildirdiği görülmektedir.

6.4.3. El

6.4.3.1. Barmak (Parmak)

“Barmak” organ adı hem el hem de ayak için kullanılmaktadır. Kelimenin kendisinde el veya ayak ayrımı olmadığı için bu çalışmada yalnızca bir bölümde yer verilecektir. Türkmen Türkçesinde “barmak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

barmağını dişlemek, barmak batırmazlık, baş barmağını yalı bilmek, baş barmak yalı bilmek, süyem barmak.

Tespit edilen deyimlerde “barmak” organ adının *hayret etmek, pişman olmak, işi yapmama, her ayrıntıyı bilmek, işaret parmağı* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.4.3.2. Dırnak (Tırnak)

Teori kısmında sözü edilen çalışmalarda “dırnak” organ olarak kabul edilmiştir. “dırnak” organ adı hem el hem de ayak için kullanılmaktadır. Keliminin kendisinde el veya ayak ayrımı olmadığı için bu çalışmada yalnızca bir bölümde yer verilecektir. Türkmen Türkçesinde “dırnak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

dırnağına tiken urmazlık, dırnağını gırmak, dırnağını etini gemirmek, dırnağını ganamazlık, dırnak dökmek

Tespit edilen deyimlerde “dırnak” organ adının *zarar görmeme, karşılık vermek, cimrice davranmak, zahmet çekmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.4.3.3. Gysym (Avuç)

Teori kısmında sözü edilen çalışmalarda “gysym” organ olarak kabul edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “gysym” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

gısınıña gısmak, gısınında saklamak, gısınıın içinde saklamak

Tespit edilen deyimlerde “gysym” organ adının *kendi kontrolüne almak* anlamını bildirdiği görülmektedir.

6.4.3.4. El (El)

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda “el” organ adının *dayanışma, yardımseverlik* gibi anlamlar bildirdiği tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesinde “el” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

acala el bulamak, ara el düşmek, bir elde iki garpız tutmak, bir eli yağ bir eli bal tutmak, çep elden gelmek, el-ayak yalı, el barmazlık, el batırmak, el berişmek, el bermek, el bermezlik, el bulamak, el çarpamak, el çekmek, el değirmek, el değirmeni yalı, el değmek, el değmezlik, elden alıp eteğe salmak, elden ayaktan çıkmak, elden ayaktan düşmek, elden bermek, elden çekmek, elden çıkarmak, elden çıkmak, elden düşmezlik, elden-ele geçmek, elden geçirmek, elden gelenini etmek, elden gelmek, elden gidermek, elden gutarmak, elden gutulmak, elden sıpdırmak, elden tutmak, elde saklamak, ele almak, ele bakmak, ele bermek, ele düşmek, ele düşürmek, ele geçirmek, el eğrisi özüne, el-ele bermek, ele övretmek, ele salmak, ele seretmek, el galdırmak, el garmak, şel gaytarmak, el gören, el görkezmek, el göstermek, eli açık, eli ağır, eli ağzına yetmek, eli arassa, eli barlık, eli boş, eli eğrelmek, eli eğri, eli eğrilik, eli galam tutmak, eli galmazlık, eli gısğa, eli gısğalık, eli giñ, eli kelte, eli keltelik, eli köp, eli nanlı, elinden çekilen yalı bolmak, elinden dür dökülmek, eline-ayağına barmazlık, eline kakmak, elini ayağını bağlamak, eliñ ayasında saklamak, eliñ ayası yalı, eliñ çıkmak, eliñde barını etmek, eliñden gelenini ayamazlık, eliñden gelenini etmek, eliñden iş gelmek, eliñde yalı görmek, eliñe gül bitsin, eliñ gelmek, eliñ getirmek, eliñ gicemek, eliñ giñemek, eliñ-gözün dert görmesin, eliñi açık açık tutmak, eliñi burnuña sokmak, eliñi sovu suva urmazlık, elinñi yalap galmak, eliñi yatan çöpe urmazlık, eliñ kesevi saçın sübse bolmak, eliñ sovamak, eliñ uzadan yerine yetmek, eliñ üstünde tutmak, eli süycülik, el işi, eli uznlık, eli üzölmek, eli yarağ tutan, eli yarağ tutmak, eli yeñil, eli yok, eli yuka, eli yukalık, elli-ayaklı, el salgamak, el sermek, elsiz-ayaksız galmak, el süydünü bermek, el tudurmazlık, el tutuşığ işlemek, el ucundan etmek, el urmak, el urmazlık, el uzatmak, el üzmek, el yalamazlık, el yalı, el yetirmek, el yetmek, el yetmez, el yetmezlik, el yetmez şaha, el yuvmak, el yüzünde goymak, antäniñ eline el yetirmek, gızılı halka el ildermek, iki elde bir ayak bolmak, iki elde iki ayak bolmak, iki elini boş goymak, işden el sovamak, kişi eli bilen ot gorsamak, körün eline büre düşen yalı, noğtasını ele almak, noğtasını eline bermek, pencä düşmek, sabırını ele almak, sabrını ele almak, saçı sübse eli kesevi bolmak, susağın sapını ele almak, yakadan el çekmezlik, yüvrük eller

Tespit edilen deyimlerde “el” organ adının *fedakârlık, geçimsizlik, zenginlik, rahat içinde yaşamak, çalışkan, becerikli, bir işi yapmaya gönlü razı olmama, dokunmak, değmek, tokalaşmak, el sıkışmak, yardımlaşmak, desteklemek, baş eğmeme, sıvışma, el atmak, müdahale etmek, alkışlamak, ek kaldırmak, vazgeçmek, hırsızlık etmek, kıvrak, canlı, atik, namusu kirletilmek, eli değmeme, çok işi olma, dile düşmek, sevmek, hoşlanmak, kendinden geçmek, feryat etmek, çırpınmak, fırsatı kaçırmak, elinden tutmak, kurtarmak, başkasına kaptırmak, ustaca üretilmek, elden ele dolaşma, el değiştirmek, yapabileceği her şeyi yapmak, sıkıntılı günler geçirmek, var gücüyle karşı çıkmak, serbest bırakmak, işi savsaklamak, dizginleri ele almak, kendi haline bırakmak, canının istediği gibi hareket etme, kendi kararlarını kendisi verme, ele geçmek, telaşa düşmek, sabırsızlık etmek, kontrolü ele almak, rahat bırakmama* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.5. Alt Uzantı

6.5.1. Bacak

6.5.1.1. Dız (Diz)

Türkmen Türkçesinde “dız” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

dıza çökmek, dıza çökmek, dız epmek, dız yazmak

Tespit edilen deyimlerde “dız” organ adının *boyun eğdirmek, tabi olmak, dinlenmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.5.2. Ayak

6.5.2.1. Ayak (Ayak)

Türkmen Türkçesinde “ayak” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

adam ayak sekmedik yer, ayağa çolaşmak, ayağa galmak, ayağa köz basılan yalı bolmak, ayağa ot basılan yalı bolmak, ayağa yapışan palçıkça görmezlik, ayağı ağır, ayağı ağrılmak, ayağı bağlanmak, ayağı bişen yalı, ayağı düşmek, ayağı düşümlisi bolsun, ayağı goşulmak, ayağına yıkılmak, ayağından asılışmak, ayağından asılmak, ayağına bağlamak, ayağına dañmak, ayağına gışık basmak, ayağına kesmek, ayağına astı gorp atmak, ayağına aşağı gorp atmak, ayağına aşağı kövmek, ayağına sallap gitmek, ayağına yerden üzmezlik, ayağına bir yere depmek, ayağına depip durmak, ayağına dürs basmak, ayağı üzeññide, ayağı yere değmezlik, ayağı yere ilmezlik, ayağı yer tutmak, ayak aldığına, ayak astına almak, ayak bağı, ayak basmak, ayak bitmek, ayak çekmek, ayaklı at, ayaklı garpız yalı, ayak sekmek, ayak süyremek, ayak üstünde, ayak üstünden, ayak yazmak, ayak yığnanmak, ayak yoluna çıkmak, bir ayakdan asmak, bir ayakdan sürmek, el-ayak yalı, elden ayakdan çıkmak, elden ayakdan düşmek, eline-ayağına barmazlık, elli-ayaklı, elsiz-ayaksız galmak, geçinin ön ayağı yalı, göre ayağına sokup oturmak, iki ayapını bir gonca sokmak, iki ayağına çukura sokup oturmak, iki ayağına göre sokup oturmak, iki ayağına bir yere depip durmak, iki ayaklı, iki ayaklı iki günde, iki elde bir ayak bolmak, iki elde iki ayak bolmak, it ayağına iyen yalı, itin art ayağından suv içirmek, öz elin öz yakañ, öz elin öz yakañ bolmak, öz ayağına özüñ palta urmak, uzadan ayağına yığnap bilmezlik, üç tağan ayağı bolmak, yorğaniña görä ayak uzatmak

Tespit edilen deyimlerde “ayak” organ adının *şaşırma, değer vermeme, uğursuzluk getirme, bir şey yapmama, yalvarmak, yardım istemek, kıskanmak, engel olma, evlendirmek, vefasızlık etmek, güçten kuvvetten düşme, ölmek, yalan yanlış şeyler söyleme, inat etme, ısrar etme, gurur duyma, durmak, duraklamak, acele etmek, dinlenmek, yatma vakti yaklaşmak, ayırt edememek, yaşlanmak*, gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.5.2.2. Daban (Taban)

Türkmen Türkçesinde “daban” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

dabana köz basılan yalı bolmak, dabana ot basılan yalı bolmak, dabana azabı, dabana etini içmek, dabaniña köz basılan yalı bolmak, dabaniñ düşmek

Tespit edilen deyimlerde “daban” organ adının *şaşırma, irkilmek, alın teri, merhemetsizce davranmak, eziyet çektirmek, yorulmak, bitkin düşmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

6.5.2.3. Ökce (Topuk)

Türkmen Türkçesinde “ökce” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

ökcan yeñlemek, ökce göstermek, ökceleri yere değmän gitmek, ökce oğurlamak, ökcesine düşmek, ökcesi yeñil, ökcesi yere değmezlik, ökcesi yere ilmezlik

Tespit edilen deyimlerde “ökce” organ *ayakları yere değmemek, sevinçten uçmak, çok sevinmek, adımları seyrekleşmek, peşine düşmek, keyfi yerinde, neşeli neşeli dolaşma, bir şey sevinip hızlı hızlı hareket etme* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir.

7. Vücutu Kapsayan Organlar

Yukarıda tespit edilen organlar ve organ isimlerinin dışında sınıflandırmada yer almayan ancak vücudun tamamında bulunan organlar da bulunmaktadır. Bu organlar aşağıdaki gibidir:

7.1. Damar (Damar)

Türkmen Türkçesinde “damar” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

damarda gan gaynamak, damarını yumşatmak, damarın suvlanmak, yeñse damarından tutulmak, yeñse damarın gatamak

Tespit edilen deyimlerde “damar” organ adının *heyecanlanmak, ilham gelmek, rahatlamak, sakinleşmek, küplere binmek, cinleri ayağa kalkmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir

7.2. Deri (Deri)

Türkmen Türkçesinde “deri” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

deri sırmak, derisine duz vermek, derisine saman dıkmak, derisini duzlamak, goyun derisine giren möcek, goyun derisine girmek

Tespit edilen deyimlerde “deri” organ adının *sıyırmak, yok etmek, öldürmek* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir

7.3. Sünk (Kemik)

Türkmen Türkçesinde “sünk” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

bokurdağında sünk bolup galmak, sünk başı iri, sünklerinden torba asaymalı, sünkünü sanabermek

Tespit edilen deyimlerde “sünk” organ adının *iri yarı, iri yapılı, bie deri bir kemik, çöp zayıf, derisi kemiklerine yapışmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir

7.4. Ten (Ten)

Türkmen Türkçesinde “ten” organ adıyla oluşturulan deyimler aşağıdaki gibidir:

ten bermek, tenin ölmek, teni tikeneklemek

Tespit edilen deyimlerde “ten” organ adının *yürekten inanmak, korkusuzca hareket etmek, tüyleri diken diken olmak, ağırlaştırmak* gibi anlamlar bildirdiği görülmektedir

8. Sonuç

Organ adları ve deyimler hem ayrı ayrı değerlendirildiğinde hem de bir arada kullanıldıklarında dilimizin önemli bir unsurunu temsil etmektedir. Bir toplumun kültürünü ve dilini anlayabilmek için deyimlerin oluşumuna ve anlamına bakmak gerekmektedir. Nitekim Eski Türkçeden itibaren takip edildiğinde günümüze kadar değişmeden veya büyük değişikliklere uğramadan gelen pek çok deyim bulunmaktadır. Bireyler bir şey anlatmaya önce kendilerinden başladıkları için vücut organ adları da sözü etkilemiş ve deyimlerde kendine çokça yer bulmuştur. Bu nedenle deyimlerde kullanılan organ adları ve bu adların bildirdiği anlamlar tespit edilmiştir.

Bugüne kadar yapılan dilbilim çalışmalarında organlar ve dolayısıyla organ adları *ana temel organlar, ara temel organlar; içi organlar, dış organlar* gibi çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak anatomi alanından hareketle vücudun bölümlerinin neler olduğu ve bu bölümlerde hangi organların yer aldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaya göre vücudun öncelikle *baş, boyun, gövde, alt uzuv ve üst uzuv* olmak üzere beş bölümden oluştuğu tespit edilmiştir. Ancak vücudun tamamını kapsayan *deri, damar, kemik* gibi yapıların organ olarak kabul edilmesine rağmen sınıflandırmada yer almadığı tespit edilerek çalışmada bu organlar da altıncı bir başlık altında ele alınmıştır. Her bir vücut bölümü içerisinde çeşitli organları barındırmaktadır. Örneğin; baş kısmında ağız, baş, beyin, burun, damak gibi organlar bulunmaktadır. Burada yüz bölgesini ayırarak yüzde bulunan göz, burun gibi organları ayrı başlık altında değerlendirmek mümkün olabilir. Ancak bu çalışmada böyle

bir ayrıntı çalışmanın amacını aşacağından organ adları yalnızca alfabetik olarak verilmiştir. Çalışmada organlar ve organ adları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Elde edilen verilere göre hazırlanan “Organ ve Organ Adları Sınıflandırması” tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Organlar ve Organ Adlarının Sınıflandırılması

Baş Kısımındaki Organlar	Boyun Kısımındaki Organlar	Gövde Kısımındaki Organlar			Üst Uzantı			Alt Uzantı Vücutlu Kapsayan Organlar		Vücutlu Kapsayan Organlar
		Göğüs (Göğüs)	Garın (Karın)	Leğen	Kol	Önkol	El	Bacak	Ayak	
1. Ağız (Ağız)	1. Boğaz (Boğaz)	1. Bağır (Bağır)	1. Bövrek (Böbrek)	1. Bil (Bel)	1. Gol (Kol)	2. Goşar (Bilek)	1. Barmak (Parmak)	1. Dız (Diz)	1. Ayak (Ayak)	1. Damar (Damar)
2. Baş (Baş)	2. Boyun (Boyun)	2. Dalak (Dalak)	2. Ciğer (Ciğer)				2. Dırnak (Tırnak)		2. Daban (Taban)	2. Deri (Deri)
3. Beyin (Beyin)	3. Gursak (Kursak)	3. Döş (Döş)	3. Garın (Karın)				3. Gysym (Avuç)		3. Ökce (Topuk)	3. Sünk (Kemik)
4. Burun (Burun)	4. Yeñse (Ense)	4. Çapırğa (Eğge)	4. Göbek (Göbek)				4. El (El)			4. Ten (Ten)
5. Damak (Damak)		5. Gövün, Köñül (Gönül)								
6. Dil (Dil)		6. Yürek (Yürek)								
7. Diş (Diş)										
8. Dodak (Dudak)										

9. Eñek (Çene)										
10. Gabak (Göz Kapağı)										
11. Gaş (Kaş)										
12. Göz (Göz)										
13. Gulak (Kulak)										
14. Kelle (Kelle)										
15. Kirpik (Kirpik)										
16. Mañlay/Alın (Alın)										
17. Saç, Gil, Tüy (Saç, Kıl, Tüy)										
18. Yañak (Yanak)										
19. Yüz (Yüz)										

Anatomi ve dilbilim alanlarından yararlanılarak oluşturulan sınıflandırmada disiplinler arası bir bakış açısıyla konuyu ele almak hedeflenmiştir. Bu bağlamda bugüne kadar yapılan dilbilim çalışmalarında organ adı olarak kabul edilmeyen *göz kapağı*, *ense* gibi organ adları ve bu adların Türkmen Türkçesindeki deyimlerde kullanımına dikkat çekilmiştir.

Deyimlerle ilgili yapılan sınıflandırmaların bir kısmına teori kısmında yer verilmiştir. Söz konusu deyimlerin *iki ya da daha fazla sözcükten oluşan, sonu mastarla biten, cümle şeklinde olan; isim+isim, isim+sıfat, sıfat+isim, benzetme yoluyla oluşan, sayı ismiyle oluşan vd.; deyim aktarması, somutlaştırma, yok kelimesiyle oluşan, benzetme yoluyla oluşan vd.* gibi pek çok şekilde sınıflandırıldığı ifade edilmişti. Türkmen Türkçesinde tespit edilen somatik deyimler de benzer şekillerde sınıflandırılabilir. Yapılacak sınıflandırma bu çalışmanın sınırlarını aşacağından burada yalnızca birkaç örnek verilecektir. Türkmen Türkçesinde tespit edilen somatik deyimler *iki ya da daha fazla sözcükten (yüvrük eller, ak yürekli vb.); mastar şeklinde (ganı yüzüne urmak vb.), cümle şeklinde (gövni yarım) oluşabildiği gibi sıfat+isim (daş yürek) şeklinde, yok kelimesiyle (gövni-garnı yok) vd. de oluşabilmektedir.*

Yapılan çalışmada Türkmen Türkçesinde en çok *göz* organ adının deyimlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Daha sonra deyimlerde sık kullanılan organ adları *arasında el, ağız, ayak, gönül, yürek* adları sayılabilmektedir. *Bilek, ciğer* gibi organ adları ise deyimlerde en az kullanılan organ adlarıdır.

Bu çalışmada tespit edilen deyimlerin bir kısmının anlam özellikleri de verilmeye çalışılmıştır. Nitekim bugüne kadar yapılan çalışmalarda deyimlerde kullanılan organ adlarının bazı durumları ve duyguları ifade etmek için kullanıldıkları görülmüştür. Örneğin *el* ve *yüz*, dayanışma; *burun*, *kibir*; *diz*, *güç kuvvet* bildirmek için daha çok kullanılmaktadır. Bu çalışmada da her bir deyimde kullanılan organ adının ne anlam ifade ettiği o maddede ele alınmaya çalışılmıştır. Elbette bir deyim içerisinde yer alan organ adı diğer kelimeleri etkilemekte veya kendisi söz grubu içerisinde yer alan kelimelerden etkilenmektedir. Bütün bunlardan hareketle organ adlarıyla kurulan deyimlerin oldukça fazla olduğunu, her bir organ adının bir duyguyu veya durumu ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Aktaş, Y. (2022). *İnsan Anatomisi ve Kinesiyoloji*. Erişim adresi: https://www.tvf.org.tr/wp-content/uploads/2018/04/insan_anatomisi.pdf.

Atmaca, E. (2009). Kazak Türkçesinde ‘Göz’ Organ İsmiyle Kurulmuş Deyimlerin Yapı ve Anlam Özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 2, s. 19-35.

Çelik, Y. (2017). Türkiye Türkçesinde Duyu Organlarıyla Kurulan Deyimler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 50, s. 72-79.

Doğan, L. (2005). Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s. 141-163.

Gürkan, D. Ö. (2017). Kısas-ı Enbiya’da ‘Gönül’ Sözcüğüyle Kurulan Deyimlerin Organ Adları Temelinde Çağrışımsal Anlamı. *Türkiyat Araştırmaları*, S. 26, s. 223-231

Hüseynova, A. (2014). *Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimlerin Karşılaştırılması (Azərbaycan-Özbək və Türkiyə Türkçesi)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kültür Üniversitesi.

İlhan, N. (2007). Atasözleri ve Deyimlerimizde Beden Kelimeleri ve Kavram Alanları. *Türk Dili*, S. 671, s. 761-769.

Kara, M., Karadoğan A. (2014). *Türkmen Türkçesi Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Organ. (2021, 17 Temmuz). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>.

Özezen, M. Y. (2001). Türkçede Deyimler Üzerine Birkaç Söz. *Türk Dili*, S. 600, s. 869-879.

Özkan, F., Şadiyeva G. (2003). Somatik Deyimler. *Bilig*, S. 24, s. 135-157.

Öztürk, H. (2013). Deyimler Bağlamında Bazı Organ Adlarının Toplum Değerleriyle İlişkisi. *Turkish Studies*, Y. 8/9, s. 2129-2143.

Şahin, H. (2009). Kaşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler. *Turkish Studies*, Y. 4/3, s. 2020-2036.

Tufar, N. (2010). *Türk Dilinde Meronimi: Organ Adları*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Türkmen Diliniñ Frazеologik Sözlügi (2013). Aşgabat. Erişim adresi: <https://www.kitaphana.net/book/1398>.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.